

УДК 341.645.5:342.722

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.7>

КАТЕГОРІЯ ПРАВОВОГО ОBOB'ЯЗКУ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ ЄСПЛ

Попович Т.П.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0002-8333-3921

Попович Т.П. Категорія правового обов'язку в судовій практиці ЄСПЛ.

Вказується, категорія обов'язку, на протиправу правам та свободам людини й громадянина у контексті вивчення змісту Конвенції та її інтерпретації у практиці ЄСПЛ ще не стала предметом всебічного дослідження. Саме тому, вважаємо, що дослідження розуміння обов'язку у змісті Конвенції та відповідній практиці ЄСПЛ матиме актуальне значення для правової науки.

Діяльність Європейського суду з прав людини із застосування та інтерпретації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод все більше набуває важливого значення, зокрема в аспекті тлумачення тих чи інших правових явищ. Причиною такої тенденції є той факт, що норми Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод сформульовані надзвичайно всеохоплююче зі змістової точки зору, відтак їх значення в усій різноманітності змістовних проявів розкривається саме в практиці Європейського суду з прав людини. Інтерпретаційна діяльність ЄСПЛ має також вагоме значення для забезпечення принципу правової визначеності. Саме тлумачення норм права, дозволяє суб'єкту права збагнути їх сутність, ціль та призначення, а також правильно використовувати такі норми у тих чи інших правових ситуаціях. Крім того, інтерпретаційна діяльність Страсбурзького суду є інструментом підвищення ефективності реалізації конвенційних норм та рівня захисту законних прав та свобод людини й громадянина.

І хоча практика ЄСПЛ не надає нам визначень правового обов'язку, майже не наводить його ознаки, проте реагуючи на динамічний розвиток суспільного життя, ЄСПЛ приходять до все більш актуальних тлумачень досліджуваного поняття. Яскравим прикладом цього слугує обраний підхід ЄСПЛ до інтерпретації зобов'язань держави у сфері прав людини, що передбачає все ширші їх варіації, без виділення виключно негативних чи позитивних зобов'язань. Крім того, зі змісту Конвенції ми виділили поняття «звичайних громадянських обов'язків» та надали їм характеристику на основі судових рішень ЄСПЛ. Насамкінець, ми наголосили й на вико-

ристанні у практиці ЄСПЛ поняття «обов'язку належної обачності», який ще не отримав належного опрацювання у вітчизняній науці, але відіграє важливу роль у доктрині зобов'язань.

Ключові слова: практика ЄСПЛ, Конвенція, правовий обов'язок, «звичайні громадянські обов'язки», «позитивні зобов'язання», «негативні зобов'язання».

Popovych T.P. The category of legal obligation in the judicial practice of the ECtHR.

It is indicated that the category of duty, as opposed to the rights and freedoms of a person and citizen in the context of studying the content of the Convention and its interpretation in the practice of the ECtHR, has not yet become the subject of a comprehensive study. That is why we believe that the study of the understanding of the obligation in the content of the Convention and the corresponding practice of the ECtHR will be of urgent importance for legal science.

The activity of the European Court of Human Rights on the application and interpretation of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is increasingly gaining importance, particularly in the aspect of interpreting certain legal phenomena. The reason for this trend is the fact that the norms of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms are formulated extremely comprehensively from a content point of view, so their meaning in all the variety of content manifestations is revealed precisely in the practice of the European Court of Human Rights. The interpretative activity of the ECtHR is also of great importance for ensuring the principle of legal certainty. It is the interpretation of legal norms that allows the subject of law to understand their essence, purpose and purpose, as well as to correctly use such norms in certain legal situations. In addition, the interpretative activity of the Strasbourg Court is a tool for increasing the effectiveness of the implementation of convention norms and the level of protection of the legal rights and freedoms of a person and a citizen.

And although the practice of the ECtHR does

not provide us with definitions of legal obligation, it almost does not indicate its signs, however, responding to the dynamic development of social life, the ECtHR comes to more and more relevant interpretations of the studied concept. A clear example of this is the ECtHR's chosen approach to the interpretation of the state's obligations in the field of human rights, which provides for ever wider variations, without singling out exclusively negative or positive obligations. In addition, from the content of the Convention, we identified the concept of «ordinary civic duties» and gave them a description based on the judgments of the ECtHR. Finally, we emphasized the use in the practice of the ECtHR of the concept of «obligation of due diligence», which has not yet been properly developed in domestic science, but plays an important role in the doctrine of obligations.

Key words: ECtHR practice, Convention, legal obligation, «ordinary civil obligations», «positive obligations», «negative obligations».

Постановка проблеми. Категорія обов'язку, на протигагу правам та свободам людини й громадянина у контексті вивчення змісту Конвенції та її інтерпретації у практиці ЄСПЛ ще не стала предметом всебічного дослідження. Саме тому, вважаємо, що дослідження розуміння обов'язку у змісті Конвенції та відповідній практиці ЄСПЛ матиме актуальне значення для правової науки.

Стан опрацювання проблематики. Окремі напрацювання у ході дослідження обраної теми були здійснені як вітчизняними так і зарубіжними науковцями, зокрема, Христовою Г.О., Jean-François Akandji-Komb, Medes Malaihollo, тощо.

Метою даної статті є дослідження особливостей категорії «правового обов'язку» крізь призму практики Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з того, що основою судової практики Європейського суду з прав людини є Конвенція про права людини та її тлумачення, розпочнемо дослідження категорії правового обов'язку з аналізу її змісту. Досліджуючи Конвенцію на предмет наявності у ньому згадки про категорію правових обов'язків, варто зауважити, що в ній відсутній перелік тих чи інших конкретних обов'язків, натомість ключова увага відводиться саме правам людини. Проте, проаналізувавши судову практику ЄСПЛ, робимо висновок про те, що в даному випадку варто керуватися загальним правилом – кожному праву кореспондує відповідний обов'язок. Наприклад, право однієї людини на життя, що регламентується статтею 2 ЄКПЛ одночасно є обов'язком іншої не позбавляти її життя, хоч і такий обов'язок не відображається безпосередньо у змісті Конвенції [1,

ст. 2]. Такий взаємозв'язок прав та обов'язків, на думку ЄСПЛ, проявляється не лише у пов'язаності кожного конкретного права людини з обов'язком інших не порушувати таке право або не перешкоджати його здійсненню, а й у тому, що наявність у кожного певного обсягу прав, належних йому безумовно, як представнику людського роду, породжує загальний обов'язок на горизонтальному рівні, тобто від іншого носія прав, ставитися до цього індивіда як до такої ж людини. Тож, відсутність чітко передбачених обов'язків у змісті Конвенції, не означає їх відсутність на практиці. Інструментом для належного розуміння того, які саме обов'язки впливають з того чи іншого гарантованого Конвенцією права, і є судова практика ЄСПЛ, при цьому важливе місце в системі цих обов'язків займають зобов'язання держави щодо прав людини.

Напрацьована впродовж років практика ЄСПЛ розрізняє позитивні та негативні зобов'язання держави. Доктрина позитивних й негативних зобов'язань була обумовлена власне класифікацією прав людини на відповідно негативні й позитивні. Виходячи з цього, позитивні права людини закріплюють позитивний аспект свободи, їх реалізація неможлива без відповідної забезпечувальної діяльності з боку державних інституцій. Ці права забезпечені позитивними зобов'язаннями держави, які в широкому розумінні передбачають активні дії держави, спрямовані на їх утвердження, захист та сприяння у реалізації [5, с. 32]. Поштовхом до розвитку конструкції позитивних зобов'язань стала так звана Бельгійська мовна справа (англ. – «The Belgian linguistic case»), в якій заявники вимагали від Європейського суду з прав людини розуміння таких зобов'язань, як «обов'язок зробити що-небудь» («obligations to do something») [11]. Саме на основі даної справи і сформувався найбільш чітке і водночас зрозуміле тлумачення позитивного зобов'язання, а саме – «обов'язок зробити що-небудь», тобто здійснити певні активні дії. Натомість, негативні права людини визначають негативний аспект свободи та охороняють людину від небажаного втручання з боку держави у сферу її особистих прав і свобод. Негативні права людини передбачають негативні зобов'язання держави утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на порушення або незаконне обмеження конвенційних прав [5, с. 33]. За своїм змістом вищенаведені зобов'язання збігаються з розумінням категорій активних та пасивних обов'язків, тобто тих які або потребують вчинення певних активних дій, або ж навпаки – утримання від такої дій.

Розгорнуте тлумачення дефініцій позитивних та негативних зобов'язань Європейський суд з прав людини не надав, проте вони можуть бути виведені на основі рішень Суду, які відтворюю-

ють цілісне бачення змісту таких зобов'язань. Основною характеристикою позитивних зобов'язань держави виступає те, що, по суті, вони вимагають від національних органів влади застосувати необхідні засоби для гарантування прав людини, а точніше – вживати прийнятних та належних засобів для захисту цих прав. Такі засоби можуть носити як юридичний характер – встановлення системи санкцій, правил регламентації тієї чи іншої групи суспільних відносин, так і практичний, наприклад, усувати певні фактичні перешкоди на шляху до ефективної реалізації та захисту конвенційних прав. Основною ж рисою негативних зобов'язань є наявність певної заборони, зокрема на втручання у процес реалізації тих чи інших прав і пасивний характер обов'язку, тобто утримання від певних дій, які можуть привести до порушення прав людини [5, с. 34].

Відтак, досліджуючи практику ЄСПЛ на предмет наявності в її змісті тих чи інших позитивних або ж негативних зобов'язань, часто можна відслідкувати їх класифікацію на матеріальні та процесуальні. Під матеріальними розуміються такі заходи як створення належного законодавства, створення спеціальних державних інституцій, покликаних сприяти утвердженню прав людини та їх захисту, тощо. Процесуальні зобов'язання стосуються здебільшого випадків порушення прав людини, основними з яких є проведення оперативного і ефективного розслідування та притягнення до відповідальності винних осіб.

Сьогодні ж доктрина зобов'язань держави динамічно розвивається, а межі між негативними й позитивними зобов'язаннями поступово стираються, оскільки власне ЄСПЛ наголошує на їх єдності й неподільності. Науковці, у свою чергу, зауважують про неможливість проведення настільки чіткого розподілу обов'язків, що ставляться перед державою, на негативні й позитивні, оскільки сьогодні такі обов'язки мають різнобічний характер і не можуть бути віднесені до конкретного типу. Саме через неоднозначність та дискусійність поділу зобов'язань держави у сфері прав людини, виникла альтернативна концепція таких зобов'язань. Запропонована американським філософом та дослідником Генрі Ш'ю система зобов'язань наводить три їх окремих типи відповідно до кожного права, через що її стали іменувати «трирівневою» [4, с. 24]. Згідно даної концепції, кожному праву кореспондують наступні види зобов'язань:

– зобов'язання поважати права людини, яке, варто зауважити, становить фундамент усіх зобов'язань держави згідно ст.1 Європейської конвенції з прав людини. Важливо наголосити, що дане зобов'язання, здебільшого, включає негативні обов'язки щодо невтручання у процес реалізації прав людини;

– зобов'язання захищати, яке на противагу попередньому, виражає саме активні обов'язки, зокрема: запобігати випадкам порушення прав людини, уникати та усувати будь-які спонукання до порушення прав та свобод людини, а також забезпечувати доступ до засобів правового захисту у разі порушення гарантованих прав та свобод;

– зобов'язання забезпечувати або ж сприяти реалізації, яке також передбачає ряд активних обов'язків, а саме запроваджувати конкретні механізми, які б дозволяли індивідам належно втілювати гарантовані їм права та свободи. Прикладом таких механізмів може бути створення належної системи державних інституцій, які б задовольняли всі правові потреби індивідів й суспільства в цілому [4, с. 24].

На наш погляд, такий підхід до класифікації зобов'язань держави у сфері прав людини значно розширив їх розуміння та дозволив вивести їх за межі рамок позитивних й негативних зобов'язань. Окрім цього, даний підхід дозволяє більш наочно розкрити характер таких зобов'язань, зокрема для пересічного індивіда. У свою чергу, ЄСПЛ, враховуючи появу нових підходів до тлумачення зобов'язань держави у галузі прав людини, демонструє все ширші варіації інтерпретації таких зобов'язань. Все частіше, актуальні судові справи не містять чіткого поділу у своєму змісті на позитивні й негативні зобов'язання, натомість відтворюють різнобічні обов'язки у кожному окремому випадку. Системно аналізуючи практику Суду, Христова Г.О. відтворила ті види зобов'язань, які ЄСПЛ накладає на держави у світлі розвитку доктрини прав людини та зобов'язань, що з них випливають. Одним з основних обов'язків, що фігурує майже у кожній розглянутій справі, є створення так званої «національної правової рамки» (англ. – «national legal framework»), тобто системи законодавства, яка б гарантувала основоположні права й свободи, забезпечувала функціонування механізму їх належної реалізації, а також передбачала ефективні засоби їх захисту й відновлення у випадку порушення. Не менш важливим обов'язком, на якому все більше наголошується у практиці ЄСПЛ, є обов'язок вживати превентивних практичних заходів, які б запобігали порушенням гарантованих Конвенцією прав людини. Окремо авторка зазначає про обов'язок захистити індивідів у випадку порушення їх прав, підкреслюючи його значення [4, с. 26]. Обов'язок захисту, який, до речі, був запозичений із наведеної вище концепції, запропонованої дослідником Генрі Ш'ю, передбачає здебільшого процесуальний аспект, а саме – проводити ефективно розслідування випадків порушення прав людини, а також сприяти їх відновленню.

Варто зауважити, що новелою практики ЄСПЛ у контексті дослідження категорії обов'язків, є так званий «обов'язок належної обачності» (англ. – “due diligence”). У своїй практиці, ЄСПЛ не надає вичерпного тлумачення даного обов'язку, проте часто звертається до нього у своїх рішеннях, що свідчить про його визнання. Саме тому вважаємо за доцільне звернутися до наукового обґрунтування вищенаведеного обов'язку. Відтак, на думку науковців, обов'язок належної обачності впливає із ключового обов'язку держави захищати права людини. Стосовно захисту прав людини ЄСПЛ часто тлумачить належну обачність як обов'язок вжити усіх заходів, які є «у розпорядженні держави», проте такі заходи не повинні застосовуватися у спосіб, який би «покладав непропорційний тягар на органи влади» або «накладав би надмірне навантаження на владу» [7, р. 4]. Належна обачність вимагає збалансування інтересу окремо взятого індивіда та інтересів держави у ході захисту того чи іншого права. Тобто, мова йде про те, що держава не несе відповідальність за будь-яке порушення прав людини чи втручання в їх реалізацію, проте у таких випадках вона повинна вжити усіх можливих заходів для захисту та відновлення порушеного права. Саме тому обов'язок «належної обачності» називають обов'язком-дією, а не обов'язком-результатом. Крім того, в основі обов'язку «належної обачності» лежить принцип добросовісності. З нормативної точки зору це означає, що державі необхідно забезпечити добросовісність шляхом активного виконання своїх зобов'язань щодо захисту прав людини та досягнення намічених цілей у галузі прав людини [7, р. 10]. Сьогодні ж, у практиці ЄСПЛ «обов'язок належної обачності» виступає таким собі стандартом для характеристики дій держави у тих чи інших випадках, що стосуються порушення прав людини. З іншого ж боку, даний обов'язок та його зміст, заснований на принципі добросовісності, у світлі сьогодення, слугує каталізатором розвитку зобов'язань держави у галузі прав людини та їх захисту.

У контексті дослідження категорії правового обов'язку у світлі практики ЄСПЛ, увагу привертає стаття 4 Конвенції, зокрема пункти 2, 3 та їх тлумачення судом. Стаття 4 стосується заборони рабства та примусової праці. Зокрема, пункт 2 передбачає наступне: «Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю», а пункт 3 – наводить винятки із вищезгаданих понять [1, ст. 4]. При цьому, положення статті 4 ЄКПЛ не уточнюють, що саме слід розуміти під «примусовою чи обов'язковою працею». У свою чергу, ЄСПЛ у своїй практиці взяв за основу тлумачення наведене у Конвенції № 29 Міжнародної організації праці про примусову чи

обов'язкову працю від 28.06.1930 року. Відповідно до цієї Конвенції, «примусова чи обов'язкова праця» означає «будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи під загрозою якогось покарання і для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг» [3]. Одночасно, у змісті ст. 4 Європейської конвенції з прав людини, окрім інших винятків, зазначається, що термін «примусова чи обов'язкова праця» не поширюється на «на будь-яку роботу чи службу, яка є частиною звичайних громадянських обов'язків» [1, ст. 4]. У світлі даного положення, виникає питання що ж собою являють «звичайні громадянські обов'язки», або ж як їх ще іменують у зарубіжній науковій літературі «нормальні громадянські обов'язки». Відповідь на це запитання надав Європейський суд з прав людини у ході своєї тлумачної діяльності. Перш за все, Судом було наведено перелік критеріїв, які лежать в основі розмежування «звичайних громадянських обов'язків» та «примусової чи обов'язкової праці». Ключовими критеріями стали відповіді на наступні запитання: «чи виходить така праця за рамки звичайної професійної діяльності відповідної особи та чи була ця праця безоплатною чи оплачуваною або відшкодованою у будь-який інший спосіб» [7, р. 23].

Зокрема, тлумачення поняття «звичайних громадянських обов'язків» мало місце у справі Van der Musselle проти Бельгії (Van der Musselle v Belgium), що стосувалася виконання адвокатської роботи заявником та неотримання винагороди за неї. У цій ж справі, ЄСПЛ навів ще один критерій, що ліг в основі розмежування «звичайних громадянських обов'язків» та «примусової праці», а саме – непропорційність тягаря праці. Тобто, якщо виконувана праця, була надмірно обтяжливою для особи, така праця може також бути кваліфікованою як примусова [10]. Відтак, Суд зазначає, що «звичайні громадянські обов'язки» є частиною звичайної професійної діяльності індивіда. Наприклад, у справі Steindel проти Німеччини (Steindel v. Germany), заявник був лікарем-офтальмологом, якого Асоціацією лікарів було зобов'язано брати участь у службі екстреної медичної допомоги, незважаючи на те, що він не був членом даної асоціації. За таку службу йому виплачувалася винагорода, а обов'язки, які заявник виконував у рамках діяльності екстреної медичної допомоги не виходили за межі його «звичайної професійної діяльності» лікаря. Таким чином, виконання даного виду праці було засноване на концепції солідарних професійних обов'язків, а тягар виконання таких обов'язків не був непропорційним. Тож, суд дійшов висновку про відсутність ознак примусової праці у даному випадку, натомість підкреслюючи виконання саме «звичайних громадянських обов'язків» [12].

Отже, «звичайні громадянські обов'язки» у контексті практики ЄСПЛ є різновидом обов'язків, що покладаються на індивідів, але основною метою є розмежування виконання таких обов'язків від обов'язків виконуваних у ході примусової праці. Хоча, ЄСПЛ застерігає, що «звичайні громадянські обов'язки» можуть набути деструктивного характеру, якщо зобов'язання до виконання праці, навіть у межах професійної діяльності, буде здійснене на основі дискримінаційного підходу. Наприклад, будь-яка невинуватена дискримінація між чоловіком і жінкою у накладенні громадянського обов'язку є порушенням статті 14 у поєднанні зі статтею 4 Європейської конвенції з прав людини. Так, справа Карлгайнц Шмідт проти Німеччини (Karlheinz Schmidt v. Germany), стосувалася сплати пожежної повинності, замість обов'язкової служби в пожежних частинах. Заявник стверджував, що це зобов'язання має дискримінаційний характер, оскільки належить виключно до осіб чоловічої статі. Суд зазначив, що сплата внесків на утримання пожежної служби є частиною «звичайних громадянських обов'язків», але, враховуючи спрямування цього обов'язку виключно до чоловіків, воно носить деструктивний характер і не може бути виправдано жодним чином. Тож, суд дійшов висновку про наявність дискримінації і неможливість визначення такого обов'язку як «звичайного громадянського» [8].

Продовжуючи досліджувати категорію обов'язку крізь призму практики ЄСПЛ, звертаємо увагу й на окремі характеристики, а точніше вимоги до правового обов'язку, наведені у рішеннях Суду. Так, у справі Чюлла проти Італії (Ciulla v. Italy) Суд зауважив, що зобов'язання повинно мати конкретний і визначений характер, оскільки широке тлумачення спричинило б наслідки, несумісні з поняттям верховенства права. Положення національного закону, яке містить той чи інший правовий обов'язок повинно бути чітко і недвозначно сформульованим [9]. На основі цього, можемо зробити висновок, що на думку ЄСПЛ, принцип правової визначеності має суттєве значення у процесі формулювання правових обов'язків у національному законодавстві держав. На наш погляд, важливо також доповнити дану думку тим, що поруч з чітко та доступно сформульованим обов'язком повинна бути передбачена санкція за його невиконання або ж неналежне виконання. Саме наявність санкції, дозволить індивіду передбачити можливі для себе наслідки у випадку невиконання покладених на нього обов'язків, а з іншого боку – через усвідомлення можливості настання несприятливих наслідків, підвищиться рівень виконання та дотримання правових обов'язків.

Підсумовуючи все вищенаведене, можемо з впевненістю сказати, що сьогодні практика Європейського суду з прав людини слугує рушійною силою для розвитку різних правових категорій, зокрема і категорії правового обов'язку. І хоча практика ЄСПЛ не надає нам визначень правового обов'язку, майже не наводить його ознаки, проте реагуючи на динамічний розвиток суспільного життя, ЄСПЛ приходять до все більш актуальних тлумачень досліджуваного поняття. Яскравим прикладом цього слугує обраний підхід ЄСПЛ до інтерпретації зобов'язань держави у сфері прав людини, що передбачає все ширші їх варіації, без виділення виключно негативних чи позитивних зобов'язань. Крім того, зі змісту Конвенції ми виділили поняття «звичайних громадянських обов'язків» та надали їм характеристику на основі судових рішень ЄСПЛ. Насамкінець, ми наголосили й на використанні у практиці ЄСПЛ поняття «обов'язку належної обачності», який ще не отримав належного опрацювання у вітчизняній науці, але відіграє важливу роль у доктрині зобов'язань.

Висновки. У ході проведеного дослідження нам вдалося звернути увагу на особливості категорії правового обов'язку крізь призму практики Європейського суду з прав людини, а також на основі змісту Європейської конвенції з прав людини. Насамперед, зважаючи на відсутність у змісті Конвенції прямо передбачених обов'язків, ми виходили із загального правила – кожному праву кореспондує відповідний обов'язок, на чому наголошувалося й у відповідній практиці ЄСПЛ. Виходячи з того, що основним адресатом прав людини виступає держава, ми зосередили увагу на тих зобов'язаннях, які висувуються до держави у галузі прав людини. Класичною диференціацією таких зобов'язань є поділ їх на негативні та позитивні, що зумовлена відповідним поділом прав людини на позитивні й негативні. Проте, зважаючи на прогресивний розвиток суспільних відносин, ми водночас акцентували увагу й на альтернативному підході до бачення таких зобов'язань, який видається нам більш доцільним у світлі сьогодення. Трирівнева концепція, запропонована американським науковцем, передбачає наявність трьох типів зобов'язань, а саме: зобов'язання поважати права людини, захищати їх та сприяти у їх реалізації. Перевагою даної концепції, на наш погляд, є її практичність та зрозумілість, а також можливість її широкого тлумачення без поміщення зобов'язань держави виключно у рамки негативних та позитивних. Європейський суд з прав людини, у свою чергу, так само намагається виходити за межі чіткої класифікації зобов'язань (на позитивні та негативні), окреслюючи різнобічні обов'язки держави у кожному з розглянутих випадків.

Дослідивши зміст Європейської Конвенції з прав людини ми зауважили про наявність у її змісті поняття «звичайних громадянських обов'язків» та окреслили його значення на основі актуальної практики ЄСПЛ. Також на основі вивченої практики Суду, ми наголосили на важливих характеристиках правового обов'язку, зокрема його конкретності та визначеності, з метою запобігання двозначного його тлумачення суб'єктами права. Насамкінець, ми звернули увагу на застосування у практиці ЄСПЛ поняття «обов'язку належної обачності», що застосовувався як свого роду стандарт для оцінки дотримання державою своїх зобов'язань у сфері прав людини. Вважаємо, що категорія «обов'язку належної обачності» у контексті практики ЄСПЛ та зобов'язань держави у сфері прав людини потребує подальшого вивчення, оскільки у вітчизняній науці дана категорія ще не стала предметом всебічних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). 1950 р.
2. Довідник із застосування статті 4 Європейської конвенції з прав людини. *Європейський суд з прав людини*. 2 видання, 18 ст.
3. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю N 29. Міжнародна організація праці, 1930 р.
4. Христова Г.О. Типи та особливості зобов'язань держави у сфері прав людини. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2018 р., с. 22–28.
5. Христова Г.О. Позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини як новий напрям дослідження у вітчизняній теоретичній юриспруденції. *Вісник: загальні проблеми правової науки*. № 2 (69), 2012 р., с. 30–41.
6. Jean-François Akandji-Komb. Positive obligations under the European Convention on Human Rights. *Human rights handbooks*. No. 7, 72 p.
7. Medes Malaihollo. Mapping out due diligence in regional human rights law: Comparing case law of the European Court of Human Rights and the Inter-American Court of Human Rights. *Leiden Journal of International Law*. 2024, 23 p.
8. Case of Karlheinz Schmidt v. Germany. Judgment of 18 July 1994, ECHR.
9. Case of Ciulla v. Italy. Judgment of 22 February 1989, ECHR.
10. Case of Van der Musselle v. Belgium. Judgment of 23 November 1983, ECHR.
11. The Belgian linguistic case. Judgment of 23 July 1968, ECHR.
12. Case of Steindel v. Germany. Judgment of 14 September 2010, ECHR.
13. Попович Т.П. Співвідношення права та обов'язку: морально-етичні засади. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 80. 2023. С. 426–431.
14. Попович Т.П. Релігійні підґрунтя обов'язку. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. № 1. С. 78–82.